САНА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЬУН ҺАҺЫАТА.

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЬ 66 КҮНҮТТӨН ТАХСАР.

№ 92 (8045) ● 1996 сыл атырдьах ыйын 8 күнэ, Чэпиҥэр ● Сыаната — 1084 солк.

ХАЛБАҺЫГЫТ ХАЙҒАЛГА СЫЛДЬЫАХТЫН

Аэспыт баҕаныгэр, атырдьах ыйын 2 күнүтэр эт-үүт комбинатыгар халбаһыны оҥорор сыах аһылыннаа.

Бу үөрүүлээх түгэнигэ мустубут дьон болдьохтоох чааны күүтэ таарыйа комбинат бадыбаалын көрдүлэр. Алта уон метр диринҥиэх 5 отсектаах бадыбаалга 6 ааны астахха киирэрин. Эркинэ буоруунан турар, онуу уунан ыстарбыттар. Кыһыҥы температурата 20 кыраадыс, сайыҥыта 11 кыраадыс, өйтон арыый ордук тымныы. Бир отсекка быһа холоон 20-чэ тонна эт хаһааныллар. Биһиги сылдьар кэммитигэр Дьокуускайга атыылыы илдьэри бадыбаалтан лебедкаҥан эт таһааран эттии сылдьаллара. Ити тэрил бир кырыныытыгар бир тонна эти аҕалар эбит.

Эт хаачыстыбата үчүгэй буолан, Дьокуускайга хамаҕатык атыылаһаллар диллэр. Комбинат коллектива субу ааспыт кыһын чахчы да дьулуурдаахтык үлэлээбит. Бирдии килограмм ыйаанныаах 11 тыһ. устуука фаршы сүүлаан, 3 тонна хаары кутан Дьокуускайыттан, Уус-Маайаттан атыылаабыттар. Аҥардас уруккута таах тоҕуллар хааннарыттан 40-тан тахса мол. солк. барсы ылбыттар. 10-тан тахса тонна субпродуктаны, аны этэ сулуйуллубут уҥуохтартан балтараа килограммнаах 15 тыһ. устуука бакыат ыт аһылыгын баламнаан батарбыттар. Быһата, суоһуттан хаһын сааҕа эрэ хаалар буолбут. Аны 5 тоннаттан тахса чохоону, 20-чэ тонна сүөгэй үүтүттэн оҥоһуллубут кымыаны, бол көбүөрдээх лэппиэскэ оҥорон атыылаабыттар. Ити барыта эттэххэ добог, нэйилиэктэрдиин холбоон 70-са үлэһиттээх тэриллэр кооператтаах буолбатах дуо? Хайаан наар хаан кута, эт суулуу сылдьыахтарай, туоннаах үлэлэрэ эмиэ баар буоллаҕа дии. Өссө эбэҥ эттэххэ Мутудайга саҥыл фермалаахтар.

— Үлэттэн киим да туорэ турбат. Кыргыттарбыт кыһыҥы бытархан тымныыга иҥэтэх ыстаан кэтэн баран таһырдьа атыылыыллар. Кымыспытын үүт таһар автомашинаҕа түүннэри биэдэрэнэн куруусаан кэпсүппүт. Дьокуускайга киллэрбиппитигэр дьон бэрка сөбүлээн атыыластылар. Аһыырҕаппар ноҥуо күүгэр атыылаһа кэлэллэриэр «Роса» иҥэтин түгэҕэр саахар кутан кэлэччилэр эмиэ бааллар. Бир нуучча дьахтара 5 «Росаҕа» куттаран ылбыта, «бэҕэһээ испитим, олус үчүгэй этэ», — диир. Айаммытыгар да, атыылыырга да аралаах киһи күлүөх да, соньуйуох да түгэнэ эбэх. Холобур, Уус-Маайаҕа тиийбиппитигэр дьон хамнаһа кэлэ илик буолан, көрдөһөн турар күүтэрдиэр, ноҥуо күүгэр хамнастарын ылбыттар, барыа кэлэн эт, арыы атыыластылар, сорохтор түүлэхтэрин куулга сөһөн аҕалбыттар, — хамнастара суох, — үлэһиттэр балтараа күлэ-үөрэ аралаах түгэнэрин кэпсиллэр, оччотооҕу сылаалаах айан, тоҥуухатын, түүннэрин түбүгүрүү аастаҕа.

Халбаһы сыаҕа аһыллыахтаах болдьоммут 12 чааһа ити курдук биллибэккэ тиийэ кэлэ. Механизированнай буобуйа территориятыгар уруккута үлэһиттэрэ аналлаан тутуллубут 4 квартиралаах дьиэ тас өрөө саҥалыы кыраскаланан ыраахтан кинэ эрэ дьэндэйбиккэ дылы буолан ыытыра-уҥуйа турар. Иккиэн кинирдэххэ өссө эриэккэс: рабочайдар сыыньалар, таҥастарын-саптарын уларыттар, — суунар-тараанар хосторо, ол кэнниттан хас да тус-туһунан хостордоох сыах. Барыта килбэчийэн, күлүмүрдээн олорор.

Сыаҕы аһыы церемонията таһырдьа буолла. Тылы бастакынан хаһаайын — комбинат директора А. Т. Ноговицын ылар.

— Сыах оборудованиетын директора солбуйааччы Александр Николаевич Сивцев сүүрэн-көтөн Москваттан атыыласпыта. Нерюҥригга ыам ыйын 6 күнүтэр аҕаллыбыт оборудованиены ыам ыйын 14 күнүтэр майна баар оҥорбута. Тута бэйэтэ таҥан үлэҕэ киллэрдэ.

Үп-харчы өртүнэн «Туймаада» финансовай корпорация 150 мөл. солк. лизинговай кредит биэрэн көмөлөстө. Сорох итэҕэс чаастарбытын ситэриннэрбиппитигэр, бастакы бородуукуоскуйабытын таһаарыыбытыгар Чоркоохтоохпут халбаһы сыаҕын үлэһиттэрэ кэмэлөстүлэр. — Андрей Тимофеевич саҥа объекты үлэҕэ киллэриҥэ ойобул буолбут дьонун туһунан истин-иһирэх тылынан кэпсиир.

— Кэскиллээх дьыаланы саҕалаатыыт. Тыа сирин үлэһит дьоно дохуоттаныытын бир источниктыынан, киниилэр эрэллэриннэк бу сыах буолуоҕа, — диэн республика тыатын хаһаайыстыбатын министрин солбуйааччы А. А. Гуляев үрдүк сыанабылы биэрдэ. Манна даҕатан эттэххэ, улууска ити күннэргэ республика Тыатын хаһаайыстыбатын министерствотын анал бөлөҕө кэлэн үлэлээн барда. «Иван Степанович тиийээт, өрүс илин эҥэринээҕи барыы улуустары сэргэ Намҥа, Хаҥаласка, Горнайга биригэдэлэри тарийталаан олохтоох балаһыанньаны билиһиннэрэ ыытталаата. Киирэр сводкалар көрдөроллөрүнэн, республика үрдүнэн оттоохуун туруга мөлтөх, 6 ый түмүгүнэн үүтү туттарыы былаана 17 эрэ бырыыынан туолан иһэр», — диир Алексей Алексеевич.

— Улууспутугар астыыр промышленнойы сайыннарыы туһунан кэпсэтии буолбута быдаҥнаата. Ол баҕабыт бүгүн олоххо киирэн эрэр. Саха бэйэтин алааһыгар бэйэтэ иннэнит, корбүт-харайбыт суоһуттан этиттэн оҥоһуллубут халбаһыта сибиэһэйиннэн, экологическай өртүнэн ырааһыкан этэлгэ сууларыныан хараҕы тардар астарыныаҕар ордук буолуоҕа. Урукку өртүгэр улпотребсоюзка халбаһыны оҥорор сыаҕар күннээх Молдавияттан кэлэн үлэлиллэрэ. Оттон бу сыахха биһиги бэйэбит ыччаттарбыт үлэлиир буолбуттары эмиэ үөрүүлээх суол, — диэн улуус баһылыгын социальнай боппуруостарга солбуйааччы Т. Л. Тарасов бэркэ көтөҕүллэн туран эҥэрдэлэтэ, таһаарыылаахтык үлэлиллэриигэр, бородуукталара үрдүк хаачыстыбалаах буоларыгар аҥаата. Итиннэ салгыы саҥа сыах үлэҕэ киирбитинэн, улууска астыыр саҥа салаа үөскээбитинэн комбинат коллективын тыа хаһаайыстыбатын улуустааҕы управлениетын начальника В. П. Чичигинаров, Тыа хаһаайыстыбатын министерствотын отделларынан начальниктара О. С. Михайлов, К. С. Борисов, комбинат кырдьаҕас үлэһитэ А. Ф. Васильева уо. д. а. эҥэрдэлээтилэр, баҕа санааларын эттилэр.

Сыах үлэтин, халбаһыны оҥоруу процесын туһунан технолог Е. И. Васильева билиһиннэрдэ. Киин икки сыллааҕыта Илин Сибиирдээҕи технологическай институту бүтэрэн эти уонна эттэн оҥоһуллар бородуукталары астаах технолога диэн идэни баһылаабыт, дипломнай үлэтин «Чурапчы усулуобуйатыгар халбаһыны оҥоруу» диэн темаҕа суруйан көмүскэзбит. Быһата, бу сыахха үлэлиргэ эрдэттэн бэлэмнэммит киһи. Сыах салайааччытынан эмиэ эт технолога үөрэхтээх Е. П. Сивцева анаммыт, барыта алтыалар. Киниилэргэ эбии билигин Дьокуускайдааҕы Тыа хаһаайыстыбатын академиятын үһүс курсун студентката Антонина Никифорова практикалаан сылдьар. Тоҥа эмиэ бэйэбит ыччаппыт, Одьулуун кыыһа. Онон сыах анал үөрэхтээх кадрдарынан хаачыллыбыт курдук. Билигин Евдокия Иннокентьевна кэпсээнин истиэҥиҥ.

— Икки суол — «Чайная» диэн быһарыллыбыт уонна «Краковская» диэн ыһаардыллыбыт — халбаһыны оҥоробут. Аан бастаан эти суортарыныан араарабыт, эттиибит, этии, ингиирин уҥуоҕуттан араарабыт. Ити күүһү-уоду эрийэр үлэҕэ уолуттарбыт сылдьыахтара. Онтон волчоокка кутан эрийтэрэбит, салгыы туус кутан баран атын емкоска кутан булкуйтарабыт. Ити кэнниттэн эт туһун ингэринэрин наадатыгар 24 чаас туруорабыт. Иккис күнүгэр бэйэлэрэ халбаһыга туһаныллар эти туох баар туматын кутан баран куттерга кутан бир тэҥ маасса буолуор диэри илдьиритэрэбит. Сыаланар буоллаҕына оҥу аҥал кырбатааччыга уган бытархай гына кырбаттарабыт, ол кэнниттэн эти ыытта холбоон эмиэ мэйийтэрэбит. Фарш балаам буолбутун кэйиэ ыытааччыга кутабыт, бу процесс түргэнник барыахтаах, онон эйбэх баайар кайдак наада. Ол кэнниттэн 100 кыраадыска тыһыҥ итиллибит камераҕа 2 чаас уган обработкалыыбыт, ол кэнниттэн 2 чаас паарга буһарабыт. Камералар төбө сиэктээхтэрин, төбө итийбиттэрин көрдөрөр анал приборданнаах.

Колченай халбаһыны оҥорор итиннээҕэр судургу — буруоҕа ыһаарабыт. Билигин тиит мас буруотугар ыһаарабыт, хатыны туһаныахпытын баҕарабыт. Сибиинньэ этин баһынай хаһаайыстыбалартан ылабыт. Сыахпыт сменаҕа 3 центнер халбаһыны оҥорор кыамталаах, онно 4 центнер эт наада.

Халбаһыны бүрүйэргэ анал целлофан туһаныллар, желатиныкан юлиэйдиибит. Ити барыта түмүллэн уонна эппит сыаната үрдүк буолан, «Чайная» халбаһы киилэтэ 36 тыһ. солк. тэҥнэстэ, «Краковская» 43 тыһ. солк. буолла. Экономистарбыт аҕаллар.

Кэпсиирин быыһыгар араас быһыылаах-тутуулаах оборудованиелары көрдөрөр. Элбэх электроэнергия туһаныллыыта, эттэн ураты ойоҕос матырыйаал да барбахтыыта. Хаһаайыттар бастаны бородуукуоскуйаларын аҥсайарбытыгар көрдөһүллэр. Олус миннигастэр, чурапчылар дьэ үчүгэй амтаннаах халбаһыны эҥкирэтиһэ Дьокуускайдаабат иннибит. Оннук эрэ буоллун! Сыахпыт саахалламмакка, кырыымчыкка кыһарыйтарбакка этэҥнэ үлэлээтин, киин үлэһиттэрэ хаачыстыбалаах бородуукуоскуйаларынан хайҕалга эрэ сырыттыннар.

М. СИДОРОВА.

БЫЛЫРЫЫҢҢЫГА ТИИЙБЭТЭР ДАҒАНЫ...

Быттыга быйаҥнаах хочото былыр-былырыттан, кураан да дьылларта, бырда быстыбакка Болутур нэйилиэгин олохтоохторун абыраабыт ахан дойду. Хочонон айаннаан истэххэ кини хас хонноҕун-быттыгын ахсын анатан ылбыт сирдэриттэр суоһу аһылыгын соҕотуоҥкалыы сылдьар дьоннору көрсүөххэ сөп. Бутуллара үөрбэнэн хараҕалаан баран бачыгыраан туралларын үөрэ короҕун. Оттон кини юэт көхсүгэр «Мыҥдаҕаайы» табаарыстыба бир юэн туттар механизатора Н. И. Николаев салайар толору механизациялаах звенота үлэлиир. Чаҥыбытын көрбүппүт оруобуна күн ортото буолбут, үлэһиттэр омурданнылы олороллор эбит. Сахалар үгэстэриннэн остуолларыгар ыҥырдылар. Онон отуу хойуу чэйин сыпсырыйа-сыпсырыйа наҕылыйан ирэ-хоро кэпсэттибит. Киниилэр улуус кинигэр туох сонун баарын сурастылар, атын наһилиэктэр хайдах оттоон-мастаан ыһэллэрин ыйыталастылар.

— Көрөргүт курдук быйыл үүнүү олус молтох. Былырыын бу хочоттон 290 тоннаны ылбыт эбит буоллахпытына, быйыл 100 тоннаны кыайбат балаһыанньалаахпыт, М. И. Игнатьев, А. М. Гермогенов оҕустараллар. Билигин өрүс уҥуор Үдэли хочотугар сылдьаллар. Биһиги звенобут ветерана В. Н. Миронов уонна эдэр үлэһит А. Е. Новгородов мустараллар. Соҕотуоҥкалаабыт оппутун бир тарбахха баттыыр киһибит О. П. Дьячковскай рулоннуур. Бир тутаах үлэлиппитинэн ловар-түсчүт В. В. Старостин буолар, хаһыс да сылын үлэлиир, кини баламнаабит миниьигэс аһын аһаатахпытына эрэ астынабыт, күөх быйаны үлүмнэһэн сомсуһар ыахтанабыт. Оттоохуҥна Ботуруөн таҥара күн киирбиппит, — диир звеньевой Н. И. Николаев.

Табаарыстыба салалтата бастаан звенона 600 тонна былааны тиэрдибит, калин сири-уоту кэрийэн көрөн баран 500 тоннанан быспыт. Ааспыт сылга нэйилиэк салайааччылара былыт быыһынан күн тыатын кэриэтэ сылдьар эбит буоллахтарына, быйыл чаастатык кэлэн үлэни-хамнаһы билсиһэр буолбуттар. Үлэлэрин төлөбүргэр икки өртүттэн дуогабар түһэрсэн илин баттаспыттар.

— Сезону түмүктүүр уматыктаахпыт, — диир О. П. Дьячковскай. — Күн-дьыл туран биэрдэҕинэ бу дойдуга сирбитин эрдэ бүтэриэхпитин сөп этэ. Онтон Намы үрдэр тахсыахтаахпыт. Рулоннарбытын чөмөхтөөтохпүтүнэ табаарыстыба фермаларга тиэйиэхтээх. Бу эргин олорор сүөһү үлэһиттэригэр дуогабар быһыытынан оттуулларыгар көмөлөһөбүт.

Опыттаах механизатор В. Н. Миронов техникалара олус эрдэрбиттэрин, чугастааҕы кэмнэн саҥардыллар ыахтара суоҕун төһөлөөн бэлиэтээтэ. Кырдьык техникалара лаппа «кырдьыбыт» көрүнэхтэр. Ол эрээри табаарыстыба туох көстөрүнэн сапраас чаанынан хааччыйа сатыыр эбит. Ити курдук «Мыҥдаҕаайы» табаарыстыба отчуттара күөх сайын биэрэр быйаҥын үлүмнэһэн сомсуһаллар, сири хаалар бат туһугар сүрүн болдьоҥтолорун ууралар. Быйыл үүнүү төбө да молтоҕун иһин саҥаларын түһэрбэттэр, төбө кыалларынан сүөһү аһылыгын соҕотуоҥкалыыр баҕалаахтар.

П. ГАВРИЛЬЕВ.

ЭНТУЗИАСТ ФОЛЬКЛОРИСТ—ЭТНОГРАФ

Биһиги бэйэ дойдулаахпыт энтузиаст фольклорист-этнограф Андрей Андреевич Саввин (Өндөрүүскэ) быйыл сэтиннэ ый 21 күнүгэр 100 сааһа баллэ тэнэр. Саха сиринээҕи Тыл, литература уонна история институтун А. А. Саввин 100 сааһын үбүлүөйүгэр аналлаах научнай-практическай конференцияҕа бэлэмнэнии үлэлэ ыыта сылдьар. Өндөрүүскэ эт атаҕынан, колесонон, табанан сылдьан үгүс оройуон кырдьаҕастарын баттаһан үүнэллэрэ этнографическай матырыйаалларыгар хомуйбута күн сирин көрбөккө билигин ТЛИН фонд буолан харалла сыталлар.

А. А. Саввин Боотуруускай улуус Хатылы (Болтого) нэһилиэгэр дьоһун олохтоох, үтүө үгэстэрдээх, тыллаах-өстөөх, Кыталыктаах аҕатын уйбуттан төрүттээх Саввиннар кэргэннэриттэр төрөөбүтэ.

Аҕата Андрей Данилович (Чочоолоп) Мөскөх Үйбаан уола Махсаллаттан төрөөбүт бэрт кытыгырас, сэргэх сэһэнньэх, үтүө үлэһит Дария диэн кыыһы кэргэн ылар. Кинилэр улахан уоллара Охонсоһой икки сэрин кыттыылаах, сахалыы Крыловунан биллибит суруйааччы, Ленин орденын кавалера Күн-Дьыбыбаа—Степан Афанасьевич Саввин, РФ үтүөлээх, СР народнай артиһа Виктор Афанасьевич Саввин уонна кэлин Дьуон-Дьаҥылы кэргэнэ буолбут кыыстара Аайа төрүүллэр.

Иккис уоллара Өндөрүүскэ—үөрэхтээхтэрэ. Кэргэнэ Аҕайыттан төрүттээх Кырбыгаанныынар аҕаларын уйбуттан Дьаарыа Кырбыгаанкын кыыһа Александра диэн. Кини алтыһын оҕолонуутугар олбут. Бастакы уонна соҕотох уоллара Макарий Чурапчы педучилищетын бүтэрэн икки сыл учууталлаан иһэн олбута. Андрей Андреевич кэлин кэргэнэммэтэҕэ, Соҕотохсуйан эдьиийэ Даайыскаҕа сыстан сылдьыбыта.

Өндөрөй оҕолоноор кырыыстара: Дьөбдьөй Бэриньэбэ (кини уола Маатарай—Лааскай, кыыһа Өкүлүүн—Сапыыана—П. А. Ойуунускай кэргэнэ), Даарыйа, Настаасчыйа.

Андрей Андреевич (Өндөрүүскэ) 1904 с. Тимофей Михайлович Скрыбыкинтэн, иккис сылыгар политссылыгай Иван Трофимович Цыценкоҕа үөрэнэр. 1907—08 сс. Таатта улууһун саха интеллигенэ үөрэхтээх дьахтарыгар Мария Николаевна Николаевааҕа үчүгэйдик үөрэммитин туһунан ахтар. 1908—09 сс. политссылыгай Алексей Антонович Ежов чаанынай оскуолатыгар үөрэнэр. 1909 сылтан С. А. Новгородов көҥүлэһиннэрэн Дьокуускайдааҕы реальнай училищеҕа икки сыл үөрэммитин кэнэ, сут-кураан таптары сатыылаан сылгыы кыаҕа суох буолан үөрэммэтэх.

Дойдутугар тахсан баастаан инородной управа (управа) хамнаһа суох суруксутунан үлэлиир. 1918—19 сс. Чурапчы Мырылатыгар Дьардьырга чаанынай оскуоланы аһан учууталлыыр. Итиитэн ыла советскай, хаһаайыстыбаннай, эргиэн, норуот үөрөҕириэтин үлэлэригэр актыыбынайдык кыттан барар.

1933 сылтан Болтоно начаалынай, Чурапчы опытнай, Мугудай оскуолаларыгар учууталынан, методиһынан уонна сэһэдиссэйинэн үлэлиир.

1937 сылтан Дьокуускайдааҕы кыраайы үөрэтэр общество инструкторынан, онтон тыл, литература уонна история институтугар научнай үлэһитинэн ылыллар. Бу үлэлиигэр үгүс сыратын биэрэн, сыҥалҕаннаах сырыылары сылдьар. 1938 с. Сэһэн-Боллуун Бүлүү болах оройуоннарыгар сылдьан албах фольклорнай-этнографическай матырыйааллары хомуйар.

Хоту оройуон оскуолаларыгар нуучча тылын уонна литературатын учууталынан үлэлии сылдьыбыт. Тиһэх үлэлээбит миэстэтэ — Чурапчытааҕы кыраайы үөрэтэр музей. Онно кини албах сыратын биэрбитэ.

А. А. Саввин бэйэтин норуотун историятын үөрэтиигэ, фольклорнай уонна этнографическай матырыйааллары хомуйууга үкчүгэр сатыы улуустар түгэхтэх ыраах нэһилиэстэриигэр тиийэ сылдьан бэйэтин үбүнэн, научнай тэриллэлэр комалоруунан 1934 сылтан быһа кырдьаҕастары баттаһан сыралаһан хомуйбут матырыйаллара архыыптарга хараллан сыталлар. Кини үлэтин бар дьон билиитигэр, туһаныытыгар киниигэнэн тиһаартараары туруорса сатаабыта тыыннааҕар ойоммотөҕө.

Ол сүрүн бириинсипэ кини национализмҥа кутуруоһун этэ. Ол да иһин дуоҕабардаһан 12 бөлүүгүнэй илиинэн 1940 сылларааҕа суруйбут «Пища якутов до развития земледелия» диэн үлэтэ бөҕэччэ-мэтэҕэ. Фольклорнай үлэ улахан наадалааҕын, кэскиллээҕин үрдүнэн аркаастаан түөрэ, хоруйнара сатааччылар улахан охсуну оногобуттарын А. А. Саввин бэйэтэ билбит буолуохтаах.

Саха сиригэр фольклору хомуйаччылар сэдэхтэр. Ол үрдүнэн кинилэр кырдьаҕастарыҥ баттаһа өбүгэ саҕаттан көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллибит сэһэннэри, кэпсээннэри, үүйүүннэри, ис хоһоонноруун, олоҥхону, остуоруйалары, норуот ырыаларын-хоһоонноруун, чабырҕахтары, таабырыннары о. д. а. хомуйан хаалларбыттара билиитигэ кэмҥэ ордук улахан суолтаны ылар буолла.

Андрей Андреевич Саввин фольклорнай-этнографическай үлэтэ үрдүктүк сыаналаннар тоҕоостоох кэмэ кэлэр диэн саныыбын. Кини үлэлэриттэн ордук сахалар сири онгостон туһанныылара, саха төрүт аҥтара, саха былыргы эмтэниитэ-томтоонуута, итиҕэлэ, күнү-дьылы билгээһиннэрэ о. д. а. баалларын. Итиилэри үөрэтэн, диригэтэн, билиигин сайдыылаах үйэ олоҕор сөп түбэһиннэрэн туһаныахха сөп. Саха сирин норуоттарын фольклордара тэнийэн, сайдан, тарҕаан, атын омуктар бэйэлэрэ-бэйэлэриттэн эрдэлиттэн энтузиаст фольклористарбытыгар махтаныах тустаахпыт. Фольклор салгыы сайдыыта саха норуотун культуратын үрдээһиннэригэр сүгүн суолталаах. Фольклорнай үгэстэри утумнааһын оскуолаттан төрөппүттэртэн сылыс тардан сайдар суолта кинирбэтэ олус үчүгэй.

Маҥан сибээстээн А. А. Саввин научнай төрүттээх ханнык үлэлэрэ Саха сиригэҕи Тыл, литература уонна история институтугар харалла сыталларын төрөөбүт-үөскээбит дойдутун бар дьонугар, ыччаттарга билиһиннэрэри наадалаабыт аҕабын.

Саха этнограба бокуонньук А. А. САВВИН

үлэлэрин оннҥа.

I. Материалы по этнографии якутов.

1. Пища якутов до развития земледелия	524 лист
2. Земледелие и его происхождение	267
3. Якутский кумыс	190
4. Различные этнографические записи	370
5. Этногроф. записи 24 тетрадей	1008
6. Гончарное ремесло у якутов	64
7. Народные приметы погоды	80
8. Табу (запреты) кир, сэт, быртах-айыы	38
9. Народная ветеринария	20
10. Этнографические записи. Заметки исторического характера: жилище якутов, чорку-таммах, старинные коновязи	263
11. Вооружение и брони древних якутов и рисунки	95
12. Разные заметки и материалы по этнографии	93
13. Материалы по брачному праву и свадебные обряды	127
14. Народная медицина у якутов. Запись на якутском языке	280
15. Саха уустара (якутские мастера)	27
16. Погребальный обычай у якутов. Запись по русски и рисунков 40 листов	360
17. Материалы по истории и этнографии якутов	115
18. Материалы по общественному быту. Военные обычаи «родовая месть» (хаан-ес, кырыыс) черной веры	64
19. Праздник весны ысыах у якутов	53
20. Якутские стремена, рисунки и пояснения	35
21. Записи одежды и украшения у древних якутов	35
22. Заметки по якутской орнаментике и рисунки	31
23. Южные элементы в орнаментике якутов, рисунки с пояснениями	82
24. Верование якутов: теманизм, магия, демонизм, фетишизм	380

II. Материалы по верованию якутов.

25. Шаманы	133
26. По этнографии. Запись и заметки	51
27. Верование многоразличных записей религиозных фольклоров	340
28. Культ. дух хозяйки земли	27
29. Материалы по белому шаманству	37
30. Угон скота в жертву духам	14
31. Элементы буддизма в верованиях якутов и түктүйэлээх үөр.	7

III. Материалы по якутскому народному творчеству

32. Чабырҕах, ырыалар. Бүлүү ырыалара, Таатта ырыалара	138
33. Предания: «Омоҕой, Эллэй», исторические предания разного содержания «Болтой Үөгүлэй», «Тореной», «Кутуйах Баай», «Илгэн Батар», «Моонньо кулуба кыыһа»,	

(Бүтүүтүн 4-с стр. көр.).

БИҺИГИ КОНСУЛЬТАЦИЯБЫТ

АЛИМЕНЫ ИРДЭЭН ЫЛЫЫ БЭРЭЭДЭГЭ

Алимены ирдээн ылыы туһунан быһаарыы тахсыбытын иннэ күнүгэр народнай суут толоруулаах дьыстарынан алимены тутуу бэрээдэгин туһунан «Быстах кэмнээх инструкцияҕа сөп түбэһиннэрэн алимены тутуу уонна көһөрүү төрүтүнэн буоллаллар: толоруулаах дьыстэр, оттон сүтэр түбэлталэригэр олор дубликаттара, гражданнар алимены көҥүл өрөлор дубликаттара, гражданнар алимены көҥүл өрөлор дубликаттара, гражданнар алимены тутуллэрин толүүллэрин туһунан сурутуннан сайабылыанньалара. Ис дьыала органа бу дьон суут быһаарыытынан алимент толуохтээхтэрин туһунан кинаарыытынан алимент толуохтээхтэрин туһунан кинилэр паспордарыгар бэлиэлээн (суруйуулара).

Алимены көҥүл өртүнэн толуон баҕараллар биллэрбит кэнэ сурутуннан сайабылыанньатыгар ыйыллаллар: сайабылыанньалаах кэнэ араспаанньата, аата, аҕатын аата, аадырыһа. Алимент кимиэхэ анаан тутуллар дьонун—оҕолор эбэтэр атын дьон араспаанньалара, ааттара, аҕаларын аата, төрөөбүт сыла, ыйа, күнэ. Саастарын ситэ илик оҕолор иитиллэллэригэр тутуллар алимент хаһыйэ харчынан биэ суумаҥан эбэтэр маннык нэммэйинэн: биир оҕоҕо хамнас (дохуот) түөрт гыммыт биирэ, икки оҕоҕо—үс гыммыт биирэ, үс уонна онтон элбэх оҕоҕо —хамнас (дохуот) аҥара, ол гынан баран Сокуонунан көрүллүбүттэн итиҕэс буолуо суохтаах, материальнай көмөҕө наадыйар төрөппүттэр уонна атын дьон иитиллэлэригэр анаан тутуллар алимент хаһыйэ-харчынан биэ суумата.

Бухгалтерия (расчетнай отдел) алимены ирдэтэччигэ уонна предприятие, учреждение, тэриллэ баар сиринээҕи народнай суукка гражданнытан маннык сайабылыанньа кирбэтин туһунан тутатына биллэрэр. Өскөтүн бэйэтин сайабылыанньатынан алимены толуур гражданин үлэлиир, үөрэнэр эбэтэр пенсия ылар сирин уларытар буоллаҕына, алимены ылыы тохтотуллар. Ол туһунан ирдэтэччигэ уонна суукка тута биллэриллэр.

Алимент төлөбүргэр тутуллубут сууманы бухгалтерия (расчетнай отдел) хамнас (пенсия, пособие стипендия о. д. а.) төлөмүтэ үс күнтэн хойутаабакка ирдэтэччигэ сирэй бэйэтигэр биэрэр эбэтэр почтаан ыытар.

Ирдэтэччигэ алимент төлөбүрүн сууматын почтаан көһөрүү талонун нөҥүө өртүгэр «сурутуннан биллэрии» разделга хамнас сууматын, ханнык ыйдааҕы алимент ыытыллыбытын уонна төлүүр иэстээх кинн дьыгынаҕынан хас күн үлэлээбитин, подоходнай полуок сууматын ыйыахтаах эбэтэр ирдэтэччи сайабылыанньатыгар олоҕуран бухгалтерия юнит сберегательнай банкыгар баар счетугар көһөрүөн сөп. Өскөтүн ирдэтэччи аадырыһа биллибэт буоллаҕына, тутуллубут алимент харчыта суут депозитнай счетугар көһөрүллэр.

Алимены ирдээн ылыы туһунан суут быһаарытын сөптөөхтүк уонна лоп курдук толоруу кинилэр туһаларыгар алимент ирдэнэр оҕолор сокуоннай интэриэстэрин уонна бырааптарын көмүскүүрү хааччыйар.

Бу үлэҕэ сыһыаннаах хас биирдии кинн рынок сыһыаннаһыларын ыарахан кэмнэргэ эйэлэр-таптар средствоҕа наадыйар оҕоҕо улахан болҕомтолоохтук уонна ыһамньылаахтык сыһыаннаһан бу үлэни ыытыахтаах.

М. ШЕЛОМОВА,
суут толороччута.

ЭКОНОМИКАНЫ МОДЕРНИЗАЦИЯЛААҺЫН КОНЦЕПЦИЯТЫН БЫРАЙЫАГА БИҺИРЭННЭ

Дьокуускай. «Саха сирэ—XXI-с үйэ» региональнай экономиканы модернизациялааһын бырайыагын бэлэмнии правительственнай комиссия уочараттаах мунньаҕа буолла. Концепция экономическай кризистэн тахсыы, республика экономикатын туруктаах өсүүгэ уонна өрө көтөҕүү буоларын саҥа суолларын булар, модернизациялааһын ньымаларын ыйан биэрэр сыаллаах-соруктаах. Ырытан өгөрүүтүгэр биллилээх ученайдар, министерстволар уонна ведомстволар бастэбитэллэрэ, специалистара кыттыыны ылар докумуоннарын сүрүн балаһыанньаларын кытта сөбүлэһэргэ уонна атырдьах ыйын 22—23 күннэригэр буолуохтаах «Саха сирэ—XXI үйэ» региональнай экономиканы модернизациялааһын концепцията» темаҕа буолуохтаах научнай-практическай конференция хорутуттэр киллэрэргэ быһаарыы ылылынна.

СИА.

КЫЫС АММА КЫТЫЛЛАРЫНАН

(Публицистика)

От ыйын бүтэйик күннэригэр Мырыла Амматыгар киирэ сырыттым. Бу күннэргэ ханна баҕарар от үлэдиллэр. Бу былаһын тухары Амма барахсан хочото икки нэһилиэк отчуттарынан толору. Хайа да диэки хайыс хочо быттыга-хоннооҕо устатын тухары хотуурдаах, кыраабыллаах ходуһа хоһууттарынан туолбут. Сотору-сотору араас өҥнөөх кыра, ортоку күүстээх тракторлар үлэлээн ньирилэһэ сылдьалларыгар түбэһиҥин. Буолумуна, чаанынай да ыал үкэ билигин тракторламмыт. Манна билигин уратыта диэн баанынайдар даҕаны, чаанынайдар даҕаны кыра-кыра белөхтөрүнэн үлэлиир буоланнар, урукку курдук баараҕай от кэбиһэр агрегаттар, волокушалар, күргүөмүнэн үлэлии сылдьар техника көстүбэт.

Бу диэки сылдьыбатаҕым хас да сыл буолла. Биһиги саанырбыт, бытаарбыт дьон ахтыбыт санаабытыгар, Амма эбэ хас сырыы аайы өссө сонуннук, чэбдиктик, эдэримсийбит курдук буолан кэрэтийэн көстөр буолаахтаатаҕа. Амма барахсан дьэҥкир, ыраас уута, хайа да дьылга улаханнык кураанаабат өҥ кырса, үргэлэтэр бараммат сирин аһа, барҕа баай аар тайҕата, бырда быстыбат көмүс хатырыктааҕа, кыырай халлаанынан кыырайа көтөр кылбаарар кынаттааҕа кими умсугуннатаҕай, иннэтэҕэй-аһаннатаҕай!

Амма икки нэһилиэгин үс улахан бөһүөлэктэрин тастара ынах, сылгы сүөһүнэн туолбуттара бир ураты кэрэ көстүү. Кэлин ынах сүөһүтүн үөрэ бүтүннүүтэ кыһыл эриэн, күрдьүгэс өҥ буолбут эбит.

Оттон Нам улууһун диэки сырыттахха, сүөһү бүтүнкүү хара эриэн дьүһүннээҕэ киһи хараҕар бырааҕыллар. Сири-дойдуну киһи уонна сүөһү кнэргэтэр. Сүөһү барахсан—олох төрдө, саха киһитин кэскилэ. Тыа сиригэр билигин сүөһүтэ суох ыал аны сүөргүтүк көстөр буолла.

Мин төһө да бу өрүс кытылыгар төрөөбүтэҕүм иһин, кини мин олохпор быһаччы сибээстээх курдук саныыбын. Улуу сэрии аҕай иннинэ төрөппүттэрим бу өрүс сүнньүгэр аатырар «Кобдок» хайатын анныгар дьиэ-уот туттан олоро сылдьыбыттара. Оччолордооҕу үдүк-бадык, баар-суох икки ардыгар бир эмэ өйдөбүллэр хаалбыттара, төһө да быһыттаҕастарын иһин, олус кэрэлэр. Олоҕум ангара—кэргэним бу нэһилиэк кыыһа буолбута бу өрүҥ кытары эмиэ туох эмэ сибээстээх курдук. Хайа уонна 4—5 сыл устата Одьулууну итиэннэ Мындаҕаайыны хабар Ленин аатынан колхоз партийнай тэрийээччитинэн үлэлээбиим бу өрүс туһунан үгүс өйдөбүлү хаалларбыт эбит. Амма өрүс барахсан остуол ньуурун курдук чуумпу урсунунан сайыгыы кэмиэ отчуттары кэрийэн уһаты-туора устубутум олус үгүһэ да суох буоллар, эдэр, үлэлиир-хамсыыр, кэлэр-барар кэмнэр үгэнэрэ буоларынан, олус кэрэлэр, элбэх кэрэхсэтэрдээхтэр эбит. Амма нэһилиэктэрин олус үлэһит, судургу, көпө майгылаах-ситиилээх бэртээхэй дьоно оччолорго эдэр үлэһиккэ, миэхэ, өйөбүл, күүс-көмө буолбуттара, салгыы үлэлиирбэр талаһа уурбуттара, амма, тугунан сыаналаныы буоллаҕай!

Айылҕа барахсан аһатар аҕабыт, иитэр ийэбит. Дьэ кини барт үгүс кинрэр-тахсар кыыбаҕалардаах. Быйыл Аммаҕа орто ходуһа уута кэлбит гынан баран, олус үһуннук кураанаан, тыаларын, хордоҕойдорун уматан кэбиспит. Уу үһуннук турбут отто кыайан үүммэтэх. Аны мин тиийбит киэҥэбэр балачча күүстээх ардах түһэн баран, сарсыҥҥы түүнүгэр хаһыгнаан бытарытан хорҕуоппуйу, мөлтөх харалларылаах оҕуруот аһын «сотон» барда. Айылҕа итинник «дьаһалын» хайыыр да кыаҕыг суох.

Бу сылдьаммын саанын-үйэтин тухары сири кытары ыкса сибээстээхтик үлэлэбит, идэтинэн агроном, урукку өттүгэр совхозка, нэһилиэккэ үһуннук салалта үлэтигэр сылдьыбыт, билигин нэһилиэгэр землеустроителинан үлэлиир Мырыла бир сис киһитин Дмитрий Никитич Собакины көрүстүм уонна үлэ-хамнас аанан ыһар боппуруостарыгар сэһэргэстим. Кини миэхэ Амма быйыл кураанаабытын, онон былаанныыттааҕар итиэннэ аспыт сыллааҕар лаппа намыһах үүнүү кэлиэҕин кэпсээтэ. Ол да буоллар, дьон окко олус көхтөөхтүк, дьулуурдаах тык үлэлиираттан астынарын эттэ. Окко, этэргэ дылы, аарыма кырдьаҕаһыттан өҕотуттар тиийэ турумуттар. Мунньуу, кэбиһии күннэритэр хайа баҕарар ыалга дьиэҕэ киһи хаалбакка, ходуһаҕа дьиэнэн көһөн киирэн үлэлээһин үгэскэ, үлэ бырааһынныгар кубулуйбут. Нэһилиэккэ аҕыллларыынан 60-са араас маарканнаах тракторлар баалларын эбит. Төһө да уматык суох-баар диэтэллэр, олортон үгүс өттө үлэлиллэр. Иннэ гынан баанынайдар уонна чаанынайдар хайа табыллларынан хардарыта көмөлөсүһэн (бартердаһан) үлэлээһиннэрэ далайбит уонна туһалаах буолбут. Манна баанынай хаһаайыстыбалара 36 буолбуттар, онтон атыттара чаанынайдар. Сүөһү-ас дэлэйбит.

Хаанна баҕарар буоларын нуудун, кырдьаҕастар манна эмиэ көхтөөхтүк үлэлиллэр эбит. 70 саанын лаппа аастыт Е. Н. Массаев аастыт сылга бэйэтэ 20-чэ тонна оту оттообут. Быйыл кини Амма хочотугар бастакынан хотууру тыаһаппыт. Эмиэ итинник 70-са саастаах Д. Д. Петров окко хоно-өрүү сылдьан үлэлиир.

Кэбиһиллибитинэн от туруутун барыллаан аҕыныан 180-200 тонна буолуо диэн сабаҕалыыллар. Ити сыыппара төһө да сэмэйин иһин, бугулунан турар от ахсаанга ылыллыбатаҕа, билигин үлэ тэтимнээхтик ыытылла турара санааны уоскутар.

Сир—олох төрдө. Айылҕаҕа тыынар-тыыннааҕы, ол иһигэр киһи аймаҕы сир нитэн олорор. Сиргэ суох—олох суох. Дьэ ол иһин билигин сир уонна кинини харыстааһын (экология) боппуруоһа хаһаанныгыттааҕар да сытыытык турда. Урукку оттүгэр сир баар эрэ, суох эрэ, кини биһигэнэн аһатар эрэ, аһаппат эрэ, ким да соччо туолкалаан толкуйдаабакка сылдьыбыт эбит буоллахпытына, билигин итинник ойдобул тосту уларыйдаҕына табыллар буолла. Дьэ ити да иһин Саха сиригэр сири саас үйэ тухары туһанар туһунан биһи Президиммит М. Е. Николаев Ыйааҕа таҥыстаҕа.

Дмитрий Никитич кэпсииринэн, сири үлэрини Мырылаҕа төрүт эрдэттэн дьаһаммыттар. Ити үлэһигиннэн баанынай хаһаайыстыбатын хас биирдии чилиэннэригэр 8,2 га, чаанынайдарга дуоһа ахсын 1 га, совхоз бэйэтин пенсионердарыгар 5 га, көмөрүллүү кыттылаахтарыгар, сэрии огдооболоругар, Мырылаттан төрүттээх Чурапчы салаанньатын олохтоохторугар 2 га диэн быһаарбыттар. Итинник үлэһик атын нэһилиэктэрэ атын-атын буолуон сөп.

Бу сылдьаммын кырдьаҕас партийнай, советскай үлэһит М. Н. Сибирякову көрүстүм. Кини сайын аайы дойдутугар тахсан оттуурун-мастыырын, Амма эбэтин муоттаах салгынынан дуоһуйа тыынарын сөбүлүүр эбит. Амма хочолоро 50-60 сылларга эдэр, эрчимнээх Максим Сибиряков түөрүү оҕуска от кыдамалаан кылбаҥнатарын, кыһынын аар тайҕата кини күнү түүлээҥи сөпөрдөбөн хайыһарынан кыырайа кэтэрүн, бука, өйдүүлэрэ буолуо. «Оҕонньор» билигин даҕаны «буоҕаҕа кураанах» быһылаах. Оту охсуох, кыдамаҥы да котоҕүөх ноҥуннэох, Кини өссө этэр эҥ: «Быйыл улахан сут дьыл буолбатах. Мин саанабар, көннөрү кыбытын кырымчык эрэ дьыл буолла. Дьиэ таһыгаҕы Хат Үрэх Атыыр Үрэҕэ, Кэнчээ улаханнык үүнэн тураллар да, дьыл баччатыгар диэри Таатта эҥэриттэн отчуттар киирэ иликтэр. Онон хаалар буоллулар быһылаах. Дьиҥнээ, өҥ дьыллар эҥэрдэриэгэр үктэнэн турабыт. Быйыл атырдьах ыйын ортотуттан ардаатаҕына, эһиил үтүө дьыл буолара чуолкай. Онон санааны түһэрэр сатаммат», — диэн.

Мырыла—үтүө дойду. Быс да—быйаҥ, бас да—баай маанна баар. Ыаллар дьиэлэрэ киэҥ-куоҥ, аны-гыалыы малынан-салынан толору. Ыал ахсын кырата 2-3 ыанар ынах. Олохпунан астыммаппын диир киһини көрсүбэтим. Дьон саҥа олох сиэрин-майгытын сыыйа өйдөөн эрэллэр эбит дии саныыгын. Үлэ уонна тус бэйэ үлэта эрэ олоҕу салгыы хааччыйыаҕын өйдүүр уолдьастаҕа.

Нэһилиэккэ социальнай оттүөн ситэриллэ илик сорох боппуруостар — иннинэ сорук. Нэһилиэк аҥа баһылыга, урукку та республика чемпиона отчута, чэрдэах илиилээхтэр бастыҥ бөрөстөбөнталлэра М. Д. Николаевы кытары кэпсэтиибин «ыанньыта» түһэн баран, үлэ-хамнас үмүрүйүүтэ биллиннэрэр саанаан, бу балаҥатаһыммын түмүктүүбүн.

Иван ФЕДОТОВ.

РФ журналистарын союһун чилиэнэ.

ИДЭЛЭЭХ СОЮЗТАР 75 СЫЛЛАРА

Саха сирин идэлээх союзтарын тэриллибит күнүнэн быданнааҕы 1921 сыл атырдьах ыйын 22 күнэ —Дьокуускайга губернятааҕы бастаны конференция бэйэтин үлэтин саҕалаабыт кэмэ аҕыллар. Онно профсоюзтар 3 тыһыынча чилиэннэрин түмэр 16 улуустан 60 делегат кыттыыны ылбыта. Конференция 8 күн устата барбыт уонна Саха губернятааҕы сабиэтин талбыттар.

Республика профсоюзтарын федерацията билигин бэйэтин кэмэтигэр коруот хаһаайыстыбатын, культура 25 салаатыттан 400 тыһыынчаттан тахса чилиэни түмэр. Профсоюз үбүлүөйэ бу ноҥнорү быраанныык эрэ буолбакка, ону тэҥэ бэйэ кэмэтин корүүнү, үлэһиттэр кыһалҕаларыгар болҕомтону ууруу буолуохтаах. Республика профсоюзтара үлэһиттэр быраабтарын уонна интэриэстэрин турууласпыттарын уонна туруулаһалларын, ону тэҥэ үлэ дьонугэр улахан аптарытыатынан туһаналларын туоһулуур үгүс холобуру аҕалыахха сөп.

Кэлин сыллар социальнай-экономическай быһыымайгы төрдүттэн уларыйбыт кэмигэр дьоһун суолталаах ситиһиилэриттэн биирдэстэриэн 1994 сылга «Саха Республикатын идэлээх союзтарын туһунан» сокуону ылыныны аҕыахха сөп.

Идэлээх союзтар федерациялара Правительствоны уонна үлэни биэрээччиларын кытта тэҥнэ үлэлиир. 1993 сылтан үс өрүттээх генеральнай соглашение утумнаахтык түһэрсиллэр. Ол иннинэ туоллуутун, социальнай үлэҕэ сыныаннаһыылары сүрүннээһиниэ үс өрүттээх комиссия кэтэн корор. Саха сирин профсоюзтара Россия тутулуга суох профсоюзтарын федерациятын учредительнай съезнын баланнаһиниэ уонна ыытыыта саамай актыыбынай кыттыыны ылар.

Республика идэлээх союзтарын 75 сылыгар анаммыт үөрүү-көтүү атырдьах ыйын 14 күнүгэр Дьокуускайга Нуучча драмтеатрын дьиэтигэр ыытыллыа. Онно профсоюзнай хамсаһын ветераннара, актыбыыстар, республика общественнойын представителлэрэ, Москваттан уонна Саха сирин кытта ыаллыы Россия регионнарыттан ыалдьыттар кыттыыны ылыахтара.

НАҔАРААДАЛАННЫЛАР

СР Президенин 1996 сыл атырдьах ыйын 5 күнүнээҕи Ыйааҕынан республика государственнойын бөҕөрөтүүгэ киллэрбит улахан кылааттарын иһин СР Президенин Грамотатынан наҕараадаланнылар: Абрашитов Владимир Иванович—ойуур салааларын үлэһиттэрин республикатааҕы профсоюһун председателэ (Дьокуускай к.). Потапов Семен Николаевич —СР профсоюзтарын федерациятын отделын сэбиэдиссэйэ.

БОЧУОТТААХ ААТТАРГЫТЫНАН

Республика социальнай-экономическай сайдыытыгар үтүөлэрин иһин «Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» бочуоттаах аат интэриллибит: Васильев Егор Егоровичка—агропромышленнай комплекс үлэһиттэрин профсоюһун комитетын председателигэр, Чурапчы улууһа; Дмитриев Игорь Алексеевичка—Саха Республикатын профсоюзтарын федерациятын үлэһиттэрин социальнай-экономическай интэриэстэрин көмүскээһин консультанныгар, Дьокуускай к.; Сорокин Михаил Петровичка—«Россия-Саха алмааһа» акционернай компания үлэһиттэрин «Профалмаас» профсоюһун председателигэр; Томская Елена Саввичаҕа—Саха Республикатын профсоюһун федерациятын председателин бастакы солбуйаччытыгар, Дьокуускай к.

Транспорт сайыннарыыга үтүөлэрин уонна ор сыллаах үлэтин иһин Скоропупов Владимир Ивановичка —авиация үлэһиттэрин профсоюһун республикатааҕы комитетын председателигэр (Дьокуускай к.) «Саха Республикатын транспортын үтүөлээх үлэһитэ» бочуоттаах аат интэриллибит.

Туһаннаах Ыйаахтар 1996 сыл атырдьах ыйын 5 күнүгэр таһаарылыннылар.

СИА.

x x x

Саха Республикатын Президенин Грамотатынан наҕараадаланнылар уонна бочуоттаах аттар интэриллибит бары табаарыстары истиҥник эҕэрдэлиибит.

ЭНТУЗИАСТ ФОЛЬКЛОРИСТ–ЭТНОГРАФ

(Бүтүүтэ. Иннин 2 стр. көр.).

«Нисчэ уонна Нлгэм боотурдар» 178
34. Прошлое якутов в их героическом эпосе. Выписки и заметки о различных олохох, параллели к якутскому эпосу из сказаний других народов 303
35. Материалы по языку: лексические и диалектические записи и заметки 200
36. Семья и род. Термины родства. Карточки 4 конверта 13
37. Материалы по изучению ленских наскальных надписей и рисунков 74
38. Бирки у ленских якутов. Записи и рисунки 10

IV. Материалы по истории Якутского народа.

39. История якутов. Различные записи 353
40. Материалы-воспоминания о политссыльных 31
42. Материалы краеведения Якутии 19

Всего листов 5950

4. 03. 1953 г. опись составил В. А. Саввин.

Ким барыта тутуллан эмэ иэтийбэт дьарыктаабар, айар итиннэ практическай үлэтигэр туттуон баҕалаахтар маннан туһаныллар диэн бу исписиһэги хаһыатыннан тиэрдэрбэ дьүлүҥнүм.

Николай СОЛОВЬЕВ.

САХА СИРИН ПРОФСОЮЗТАРЫН 75 СЫЛА

Быйыл атырдьах ыйыгар Саха сирин профсоюзтарын 75 сыла туолар. Онон сибээстээн ааҕаачыларбытыгар Саха сиригэр профсоюз тэриллибит историятыттан кылгастык билиһиннэрэхпит.

Профсоюһу тэрийиигэ бастакы холбоһуулар эсэ 1905—1907 сс. буола сылдьыбыттара. Оччолорго политссылыгайдар үөрэхэйчилэр, бириҥэзчиктэр, бытархай эргимэсиктэр, ремесленниктэр, оспуосчуктар, правительство тэриллэлэрин сулуустаалаахтарын союзтарын тэриллэлэбиттэрэ. Олор рабочай арааганы көрдөрбөттөрүнэн, профессиональнай холбоһуктар бүтэйиктээхтик тэриллибэтахтэрэ уонна 1905—07 сс. революционнай хамсаһыны хам баттааһынынан сибээстэн, сотору мөҕүллүбүттэрэ.

Олуннуутаабы революция эрэ рабочайдар, баайдар, нэйилиэнньэ атын араҥаларын кинэг маассаларын хамсаппыта. Сир-дойдуттан маассабай профессиональнай союзтар тэриллиэлэбиттэрэ. Хайы-үйэ 1917 сыл күлүн тутарга Дьокуускай куорахха бастаны профсоюз тэриллэлэрэ баар буолбуттара. Күлүн тутар 4 күнүгэр арааас тэриллэлэр бэрэстэбилиттэлэриттэн Обществоҕа куттал суох буолуутун комитета тэриллибитэ. Ону былааһы бэйэтин клиниигэр ылбыт кырдьаҕас большевик Г. И. Петровскай баһылаабыта. Комитет составыгар Г. К. Орджоникидзе, Е. М. Ярославскай, М. К. Аммосов, П. А. Ойуунускай киирбиттэрэ.

Күлүн тутар уонна муус устар күннэриттэр Дьокуускайга 1500 кэриҥэ киһи профсоюз чилиэннэриэн буолбуттара. Ити кэмнэ Сунтаарга, Чурапчыга, Хомустаахха тыа сирин үлэһиттэрин, Өлүөхүмүнэ рабочайдар профсоюзтара. Оҥоо Хаҥыҥаҕа С. Ф. Лягинов көҥүлэйиэннэрин барыы идэлээх рабочайдар союзтара тэриллибиттэрэ.

Профсоюзтары тэрийиигэ уонна үлэлэтиигэ бынчыы кыттыыны политссылыгайдар Е. М. Ярославскай, Г. К. Орджоникидзе, Г. И. Петровскай, Н. А. Александрова, олохтоох актыбыыстар М. К. Аммосов, В. М. Чижик, П. А. Ойуунускай, М. М. Виленскай, Н. Ф. Голиков, А. Я. Зиберт, А. И. Мординов, К. Е. Андреевич, В. Д. Чаплинскай, А. Е. Агеев ылбыттара.

Саамай үгүс киһилээх хара үлэһит-сахалар союзтара 1917 сыл ыам ыйыгар 250, оттон атырдьах ыйыгар 300 чилиэннээммитэ.

1921 сыл атырдьах ыйын 22-29 күннэриттэр профсоюзтар күбүөрүнэтээҕи бастакы конференциялара буолбута. Онно 17 улуустан 3000 профсоюз чилиэнитэй 60 дэлэгээт кыттыыны ылбыта.

1922 сыллаахха Профсоюзтар күбүөрүнэтээҕи сэбиэттэрэ Профсоюзтар Саха уобаластаабы сэбиэттэригэр (ПССУОС) уларытыллан аатталыллыбыта.

1923 сыл бэс ыйын 25-28 күннэриттэр Саха сирин профсоюзтарын бастакы съиһиэгэр 32 дэлэгээт ПССУОС председателиэн С. И. Миниэни талбыта.

1924 с. Дьокуускайга профсоюзтар үөтэриэн туруллубут. Сыныалаҥ дьиэтэ аһыллыбыта.

1929 с. Алдан көмүһү хостооччулара Пятилетканы 4 сылга толоруу хамсаһынын көҥүлэйбиттэрэ. Онон сибээстээн ПССУОС президиума Саха сирин барыы үлэһиттэриэгэр социалистическай куоталаһыны маассабайдык тэнитэргэ ыҥырыы таһаарбыта.

1934 с. сэтиньиэгэ ПССУОС быһаарыытынан үөрэх, сибөөс, государственнай тэриллэлэр уонна кооперация үлэһиттэрин союзтара тус-туспа арааарыллыбыттара, суоппардар уобаластаабы союзтара тэриллибитэ.

1937 с. ПСБСКС VI пленумун ууруурдар сол түбэһиннэрэн профсоюзтар Саха уобаластаабы сэбиэттэрин үлэтэ тохтотуллан сылдьыбыта. Профсоюз барыы тэриллэлэрин быыбардара сабыылаах (кистэлэҥ) куоластаабынынан ыытыллар буолбуттара.

1941 с. профсоюз чилиэнин ахсаана 36605 киһиэхэ тиийбитэ.

1943 с. обкомнар председателлэрин сүбэ мунньаҕар тэрийэр бөлөх талыллыбыта.

1943 с. Саҥа дьылы бырааһынньыктааһын чолуҥэр түһэриллибитэ, оҕолорго елкалар тэриллэр буолбуттара.

1945 с. муус устарга Дьокуускайга ПСБСКС председателэ В. В. Кузнецов кэлэ сылдьыбыта.

Хаһыакка анаан тылбаастаан бэлэмнээтэ
Петр ПОПОВ.

МАНЧААРЫ БАҺЫЛАЙ ТУҺУНАН НОМОХ

Саха национальнай геройун Баһылай Манчаары туһунан үгүс үһүйээннэр, кэпсээннэр бааллар. Соҕурууттан хоту устан, Алдан өрүсэ түһэр Танда үрэҕин быстар баһыттан биэс-алта биэрэстэ аллараа диэки Баҕах сайылык сытар. Кини аата кэрэниистэрдээх, ойуулаах Тойон сэргэ диэн тыллан тахсар. Үөһээ өттүгэр үрэх тиэтэйбиттин көкүс устун дьулуруйан бэрэн Баҕаҕа киирэн наалыгыйан көҥүнэ сүтэр. Кинини аҕаат да эмиэ көҥүнүн үөскэтэн, сыҥыыта сиҥиэн бэрэр. Тула өттө лиҥиир тиит маһынан саба үүнэн турар. Хонуута дэхси дуҕалардаах. Ортотугар уолар көлүччэлээх. Онтон өтөх арааа өттүгэр, сыыр анныгар улахан күөллээх. Күөлүгэр албэх балыктаах. Тыатыгар отоннооох сир.

Танда-Бахсы уонна Кытаанах нэйилиэктэрин иккиардыгар сытар Баҕах диэн сайылыкка эспит үйэ ортотун диэки Туһалыыр баай диэн киһи олорбута эбитэ үһү. Кини тыһыынчаҕа чугаһыыр сүөһүлээх сылдьыбыт улахан баай киһи эбит. Сайылыгар хас да амбаара, баайын уурар мөндиэмэннээх амбаара, сэргэтэ биликтэн да тураллар.

Сир-дойду көҕөрөн, сибэккилэн сиэмэни турдаҕына, Манчаары Баһылай туһунан суостаах сурах иҥиллибит. Ону истэн, дьиэтин арааа өттүгэр, сыҥыары кэриэтэ иккиэн мөндиэмэннээх амбаар туттарбыт. Аллараа амбаарга баайын уурара уонна Манчаары каллаҥнэ саһыахтааҕа, Чуоланнардаах үөһэ амбаарга саалаах харабыллар олороллоро. Кинилэр кирилиэйиэн үөһээ амбаарга быһа тахсаллара. Амбаар хоту күлүгэр аттарын баайар хатыйыы, үрдүк күрүөлээх сирдэрэ баар. Туһалыыр баай эдэх сүөһүтүн дьонно хаһааска иитэрэрэ. Кэпсэтиитигэр дьонун-сэргэтин улаханнык баттаабат эбэ. Ол иннин «Туһалыыр баай» диэн аатаммыт. Манчаары ону дьонтон истэн «ыалдьыттаабакка» эспит. «Оҕонньор куттамматын, кинээхэ сылдьыам суоҕа, үтүгэйдик олордун», — диэн ыалдьыт ыйыпыт. Манчаары бэйэтэ үүт кэрэ атынан кыһыл тангастаах Баҕаҕы ортотунан хотуттан сөҕүрүү туораабыта диэн кэпсиллэрэ үһү. Норуот бэйэтин үһүлүччү күүстээх, өйдөөх-санаалаах, куһаҕаны, сидьиги уонна баттады утарбыт Манчаары туһунан умнубакка айбыт, уос номоҕо буолбут үһүйээннэриттэн биирдэстэрэ итинник.

Онтон бу иккиэн этэрэстээх амбаар, үйэ анараа оттугэр олоро сылдьыбыт. Кытаанах төрүт киһитэ Туһалыыр баай уонна норуот геройун Манчаары көрсүспэтэх көрсүһүүлэрин туоһута буолан, Баҕах диэн сиргэ биллиэн даҕаны турар.

(68 саастаах Лазарев Михаил Иванович кэпсээниттэн суруйда Лазарева Люда, Кытаанах орто оскуолатын 6 кылааһын үөрэнээччитэ.).

Эҕэрдэлиибит!

Биирдэ үлэлиир забаарыспытын, Хатылы нэйилиэгин олохтоох дьаһаҕа сулуустаатаах начальниктын Нагел Васильевич НУДОВЫ 50 саһын туолбутунан истиҥник эҕэрдэлиибит. Маадыр үөрүүнүүн, аргыстаарытаар, баай-баҥыыбат олохтоохторуттар, биитигин кытта өссө уһуннук үлэлиритэр баҕарабыт.

Хатылы нэйилиэгин олохтоох дьаһалтата.

БИЛЛЭРИИЛЭР

«Саҥа олох» маҕаһынына атыыга киирдилэр:
Утах икки көрүүгэ — 12000—11000 солк.
Баклажантан эпоһуллубут исках — 12000 солк.
Огурец — 15000 солк.
Томат (1,5 кг) — 18000 солк.
Вишня компот (1,5 кг) — 23000 солк.
Спагетти — 6500 солк.
Кыһыл перец — 13000 солк.
Дорооһа (100 гр.) — 20000 солк.
Ыныах этиттэн кэнсиэрбэ — 12000 солк.
Борщ — 10000 солк.

х х х

Улууставы автозаправкаҕа электрик үөрэхтээх, үс сылтан итэҕэһэ суох үлэлээбит опыттаах бензоколонкалары көрөр-истэр слесарь наада. Ким баҕалаах автозаправкаҕа кэлэн начальнигы кытта кэпсэтиһиҥ.

х х х

Суптаар сэл. ВХ9 иэнинэх, итиитэр системалаах, хотоннооох, баанньыктаах, теплицалаах, оҕуруот сирдээх дьиэни Чурапчыга атастаһабыт. 21-401 телефонунан бөлсиһиҥ.

х х х

Итиитэр системалаах дьиэни куортамнаһабыт. Бэрэдэктээхтик, ыраастык тутуулуу урутаан толоорбуну мэктиэлиибит. 22-115 телефонунан кэпсэтиһиҥ.

х х х

Улууставы федеральнай сибэскэ бастайаанныай үлэҕэ почтальоннар наадалар. Үлэлиэн баҕалаахтар кэлэнгит кэпсэтиһиҥ.

Администрация.

х х х

«Айта» видеокассеталаах уонна ырыаныыктардаах суумканы булбуттар маннаҕа П. Н. Калачева тиксэрэргитигэр эбэтэр телефонуурегутугар.

МАХТАНАБЫТ

Күнду кэргэммин, аҕабын, убайбытын Сунтаартан торуттээх Гурьев Аркадий Борисовичы сүтэрбит ыарахан күннэрбитигэр ойоҕул-тирэх буолбут, көмөлөспүт дьоммутугар Нина Васильевна Ноевааҕа, Акулина Васильевна Шестаковаҕа, Дмитрий Егорович Петровка, ыалларбытыгар Портнягиннарга, аҕабыт үлэлээбит «Чурапчыагростроой» акционерный общество, кини рынок коллективтарыгар дириҥ махталбытын тиэрдэбит. Барыларыгар чэгиэн доруобуйаны, дьолу-соргуну, уһун үйэни баҕарабыт.

Кэргэнэ, уола, быраатара.

Алаҕар нэйилиэгин олохтоохо, үлэ ветерана, тапталлаах ийэбит, эбэбит, хос эбэбит, сайгаспыт

ГОГОЛЕВА Вера Афанасьевна

өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран, бары аймахтарыгар, дьүөгэлэриэгэр, биригэ үлэлээбиттэриэгэр биллэрэбит.

Кыргыттара, уолаттара, сиэнэрэ, хос сиэнэрэ, кийиитэрэ, күтүөттэрэ, аймахтара.

Гоголева Вера Афанасьевна өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Оҕолоругар, сиэнэриэгэр, хос сиэнэриэгэр, аймахтарыгар Алаҕар нэйилиэгин олохтоох дьаһалтата, участковай больница, орто оскуола, «Туллучаан» дьаһыла-сад коллективтара.

Бүлүү улууһун Тымныы нэйилиэгин олохтоохо ПЕТРОВ Гаврил Григорьевич өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Уолугар, улууставы иэнин больницатын врачыгар Артур Гавриловичка Петровка улууставы доруобуйа хараастабылын управлениета, профкома, иэнин больницата, стоматологическай отделение коллективтара.

СИВЦЕВ Иван Иванович †

өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Кыргыттарыгар Алаҕартан Сивцевтэр, Ефремовтар.

Редактор Г. Г. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21-882, отделы — 21-865, общий — 21-568.

Учредители (соучредители) газеты — Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты: 54907. Объем — 1 усл. п. лист. на 6-й странице.

Чурапчинская научная типография Национальной издательско-полиграфической компании «Сахаполиграфиздат». с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». Подписано в печать 07. 08. 18 ч. ЗАКАЗ № 92 Тираж 2632.

Автор суруйар өттүлэр санаа редакция позициятыгар ыалдьа сөп түбэһэр буолбатах. Суруйан ыытыллар чаастыгар ыарыйыахтаахтарыгар ол иннигэ автор туох бэлиэтэ сутар.